

مقالات

هانری گُربن

(مجموعه‌ای از مقالات به زبان فارسی)

گردآوری و تدوین

محمد امین شاهجویی

زیر نظر

شهرام پازوکی

کربن، هانری، ۱۹۰۳ - ۱۹۷۹ م
مقالات هانری کربن (مجموعه‌ای از مقالات به زبان فارسی) / گردآوری و
تدوین محمد امین شاهجویی؛ زیر نظر شهرام پازوکی. - تهران: حقیقت،
۱۳۸۴.

بیج، ۴۴۷ ص.: مصور.

ISBN: 964-7040-70-9 ریال: ۴۰۰۰۰

فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیبا.

واژه‌نامه.

کتابنامه به صورت زیرنویس.

نمایه.

۱. اسلام - مقاله‌ها و خطابه‌ها. الف. شاهجویی، محمد امین، ۱۳۵۱ -
گردآورنده. ب. پازوکی، شهرام، ۱۳۳۵ - ج. عنوان.

۲۹۷/۰۸

BP ۱۰/۵ / ۸۸۱۵

۱۳۸۴

م ۸۴ - ۱۵۴۵۹

کتابخانه ملی ایران

انتشارات حقیقت

مقالات هانری کربن

گردآوری و تدوین: محمد امین شاهجویی

زیر نظر: شهرام پازوکی

ناشر: انتشارات حقیقت؛ تهران، خیابان گاندی، خیابان نهم، پلاک ۲۴

صندوق پستی: ۱۱۳۶۵ - ۳۳۵۷

تلفن: ۸۸۷۷۲۵۲۹؛ فاکس: ۸۸۷۹۱۶۵۲

تلفن مرکز پخش: ۵۵۶۳۳۱۵۱

چاپ اول: ۱۳۸۴

شمارگان: ۲۰۰۰ نسخه

حروفچینی و چاپ: شرکت چاپ خواجه

قیمت: ۴۰۰۰ تومان

شابک: ۹۶۴ - ۷۰۴۰ - ۷۰ - ۹

ISBN: 964 - 7040 - 70 - 9

طراح روی جلد: محمد سعید نقاشیان

فهرست مطالب

ز	پیشگفتار
ط	مقدمه
۱	شکوفایی فلسفه در اسلام از ابن سینا تا ابن رشد ترجمه عیسی مپهبدی
	ابن سینا و مشرب فلسفی او
	ابن رشد و مقام فلسفی او
۱۷	سه فیلسوف آذربایجان ترجمه محمد غروی
	۱- سهروردی، شیخ اشراق
	۲- ودود تبریزی
	۳- ملا رجب علی تبریزی
۴۳	زندگی، شخصیت و آثار ملاصدرا شیرازی ترجمه کریم مجتهدی
	شرح حال ملا صدرا
	فلسفه معاد
	طرحی از کتاب شناسی ملا صدرا
۱۰۳	میرداماد یا معلم ثالث ترجمه عیسی مپهبدی
	سمبولیسم یا تصاویر مقدس مذهب تشیع و اعترافات روحانی میرداماد
	ندای عظیم غیبی

- ۱۳۷ سید احمد علوی در آینه مصقل صفا
- ۱۴۵ احوال، شخصیت و آثار سید حیدر آملی ترجمه سید جواد طباطبایی
- طرحی از شرح احوال و شخصیت سید حیدر آملی
- طرحی از کتاب شناسی سید حیدر آملی
- درباره جامع الأسرار و منبع الأنوار
- درباره رساله نقد النقاد فی معرفة الوجود
- ۱۸۳ فلسفه قدیم ایران و اهمیت امروز آن ترجمه بزرگ نادرزاد
- سه گفتار در باب تاریخ معنویت ایران
- ۲۰۹ گفتار اول: مذاهب شیعه و اسماعیلیه ترجمه عیسی سپهبدی
- ۲۱۷ گفتار دوم: حکمت اشراق در ایران زمین ترجمه سید ضیاء الدین دهشیری
- در سده دوازدهم میلادی
- ۲۲۵ گفتار سوم: حکمت الهی شیعه در عصر ترجمه سید ضیاء الدین دهشیری
- صفویه
- ۲۳۳ تأویل قرآن و حکمت معنوی اسلام ترجمه رضا داوری
- ۲۴۹ عالم مثال ترجمه سید محمد آوینی
- ۱- ناکجا آباد یا اقلیم هشتم
- ۲- خیال مجزّد
- ۲۷۳ پارادوکس های صوفیانه ترجمه محمّد علی امیر معزی
- ۲۹۳ پیش داوری هایی درباره تشیع ترجمه مرصده همدانی
- ۳۰۵ در باب امام دوازدهم ترجمه عیسی سپهبدی
- ۳۳۱ تحلیلی از آیین جوانمردان ترجمه احسان نراقی
- ۳۴۱ خانه کعبه و راز معنوی آن از نظر قاضی ترجمه بزرگ نادرزاد
- سعید قمی

۳۶۱	ترجمه فریدون بدره‌ای	یزدان شناخت تنزیهی، هم‌چون پادزهری
		برای نیهیلیسم
		۱- کجا، چگونه و چه وقت گفت‌وگو درکار است؟
		۲- پرسونالیسم و نیهیلیسم
		۳- یزدان‌شناسی تنزیهی و شخص‌گرایی
		۴- نیهیلیسم کجاست؟
		۵- به دنبال اصل و واقعیتی که رقیب نیهیلیسم باشد.
۴۱۱	ترجمه فاطمه ولیانی	اشارات مقدمه حکمت الاشراق سهروردی
۴۱۷		فهرست‌ها
۴۱۹		فهرست نام اشخاص، قبایل و فِرَق
۴۳۵		فهرست نام کتاب‌ها
۴۴۳		فهرست اماکن

پیش‌گفتار

فکر جمع‌آوری مقالات ترجمه‌شده هانری کربن به زبان فارسی در جریان برگزاری همایش بزرگداشت یکصدمین سال تولد وی در آذرماه سال ۱۳۸۲ در محل مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران به ذهن نگارنده خطور کرد و از آقای محمدامین شاهجویی - محقق فاضل این مؤسسه - که در آن ایام در برگزاری همایش و تدوین مقالات با نگارنده همکاری می‌کردند، خواهش کردم که این مقالات را با مشورت بنده جمع‌آوری کنند و ایشان از طریق مراجعه به کتابخانه‌های مختلف به گردآوری تعداد زیادی از آنها موفق شدند.

در طی سی‌سالی که کربن مستمراً به ایران می‌آمد، اساتید ایرانی از طریق سخنرانی‌ها و گفت‌وگوهایش به عمق آثار و افکار وی آشنا شده بودند و لذا مبادرت به ترجمه آثار وی کردند و با اینکه این کار تاکنون ادامه یافته است، هنوز بخش مهم آثار وی ترجمه نشده است. از میان قدیمی‌ترین این آثار، می‌توان از سخنرانی وی با عنوان روابط حکمت اشراق و فلسفه ایران باستان یاد کرد که در سال ۱۳۲۵ خورشیدی توسط مرحوم دکتر احمد فردید و دکتر عبدالحمید گلشن ترجمه و به صورت یک کتاب کوچک چاپ شد.^۱

---

۱. چاپ دوم این اثر در سال ۱۳۸۲ در جریان برگزاری همایش بزرگداشت یکصدمین سال تولد کربن توسط مؤسسه حکمت و فلسفه ایران به اهتمام این جانب و آقای شاهجویی منتشر شد.

ترجمه آثار کربن در ابتدا آسان می‌نماید، ولی وقتی در مسیر آن قرار می‌گیریم، مشکل‌ها ظاهر می‌شود و می‌بینیم که کاری بسیار دشوار است و به صرف دانستن عمیق زبان فرانسه و فارسی در حد استفاده از متون فلسفی غربی و آثار حکمی و عرفانی اسلامی - که خود آن نیز کاری صعب الوصول است - خلاصه نمی‌شود. باید به نوعی هم‌زبانی با وی رسید تا بتوان فهمید که منظورش چیست، همان‌طور که خود او سعی می‌کرد در فلسفه تطبیقی خویش، راوی هم‌زبانی حکمای غربی و شرقی شود. از این رو اکثر ترجمه‌های موجود از آثار وی، هنوز پاسخ‌گوی این منظور نیست و غالباً مغلوط می‌نماید و با توجه به اینکه هنوز آثار اصلی وی، مثل اندر اسلام ایرانی، به فارسی ترجمه نشده است، دشواری کار هنوز نقاب از چهره خود برنیانداخته است.

گردآوری و ویراستاری این مجموعه را آقای محمد امین شاهجویی با نظارت و مشورت نگارنده به عهده داشتند و همان‌طور که در بادی امر می‌نماید، ترجمه‌های موجود در این مجموعه - نه از حیث سبک نگارش و نه از حیث میزان صحت و دقت - یکسان نیست و طبیعتاً توقع هم نمی‌رفت که چنین باشد چون از مترجمان مختلف با نشرهای قدیمی و جدید از حدود پنجاه سال پیش تا کنون است. با این حال، سعی شده است تا حدودی که ویراستار مجاز است، اغلاط رفع و از پیچیدگی کلام کاسته شود، ولی متأسفانه هنوز در مواضعی، ابهام ترجمه، مخل فهم مطلب است. بی‌تردید اگر این کار تحت نظر مترجمان محترم که بعضاً مرحوم شده‌اند انجام می‌شد، نتیجه‌ای بهتر از این حاصل می‌شد.

در اینجا باید از آقای محمد امین شاهجویی تشکر کنم که با علاقه فراوانی که نسبت به آثار هانری کربن پیدا کرده‌اند، با ذوق و شوق بسیار، این مقالات را گردآوری و برحسب موضوع تقسیم و تبویب کرده و نهایتاً این مجموعه را فراهم آورده‌اند.

والحمد لله

مقدمه

پروفسور هانری کربن (۱۹۰۳-۱۹۷۹ م) برجسته‌ترین مفسر غربی حکمت معنوی ایران و فلسفه اسلامی، پس از کشف "فلسفه وجود" حقیقی که از مشرق دار هستی بر عقل آدمی افاضه می‌شود و او آن را در آثار حکمای الهی ایران به دست آورد، وارد عالم فکری و معنوی اسلام و مخصوصاً تشیع شد. به قول خود کربن، سهروردی (۵۴۹-۵۸۷ ق) به عنوان مظهر یک حکیم مسلمان ایرانی، دست فیلسوف و محقق جوان فرانسوی را گرفت و او را به ایران آورد و وارد عالمی وسیع از فکر و معنویت کرد. کربن با حکمای معروف وطن ثانی خود، ایران که او آن را "وطن معنوی" خویش می‌دانست از نزدیک تماس حاصل کرد و با برخی از آنان، سالیان دراز، همکاری مستمر علمی داشت. ورود به عالم فکری ایران، کربن را نه تنها با تشیع و تصوف از نزدیک آشنا کرد، بلکه او را به مرحله جدیدی از شناخت حکمت الهی هدایت نمود و جهان اندیشه متفکرانی چون سید حیدر آملی (۷۲۰-۷۸۲ ق)، ابن ترکه (متوفی ۸۳۵ ق)، میرداماد (۹۷۰-۱۰۴۱ ق)، ملاصدرا (۹۷۹-۱۰۵۰ ق) و سبزواری (۱۲۱۲-۱۲۸۹ ق) را برای اولین بار بر وی مکشوف ساخت. در بسیاری از کنفرانس‌های بین‌المللی فلسفی و علمی، کربن توانست دُرر حکمت و عرفان اسلامی ایران را در معرض توجه برخی از برجسته‌ترین متفکران جهان قرار دهد و از این راه، علاوه بر طریق نگاشتن کتب،

مقالات و رسایل متعدّد، خدمتی ارزنده به گسترش فرهنگ و معارف اسلامی و ایرانی در جهان ارائه کند.

با کوششی مستمر و فعالیت‌های خستگی‌ناپذیر، کربن موفق شد در دورانی نزدیک به نیم قرن، کتب، مقالات و رسایل متعدّدی به رشته تحریر در آورده که هم از لحاظ کمّی و هم کیفی، درخور توجه فراوان و کاملاً استثنایی است. این محقق بزرگ، بیش از هر دانشمند غربی دیگر، به طبع، ترجمه و تحلیل آثار بزرگان اندیشه معنوی ایران توفیق یافت و مجموعه‌ای پدید آورد که باعث حیرت اهل علم است. این مجموعه، جوانب گوناگون تفکر فلسفی، عرفانی و دینی ایران زمین را در برمی‌گیرد که نه تنها برای غربیان، بلکه برای دانشمندان ایران نیز افق‌های جدیدی را گشوده است. بدون زحمات و کوشش‌های متمادی هانری کربن، مخصوصاً بخشی از آنها که با همکاری مرحوم استاد سید جلال الدین آشتیانی (۱۳۰۴-۱۳۸۴ ش) صورت می‌گرفت، شناخت دقیق سیر اندیشه در ایران و تدوین تاریخ فلسفه اسلامی در دوره متأخر این سرزمین، امری ناممکن است.

بررسی آثار کربن، نمایانگر این حقیقت است که او تقریباً با تمام جوانب تفکر در ایران، نه تنها در دوران اسلامی، بلکه حتی در دوران قبل از اسلام، سروکار داشته و کوشیده است تا پیوستگی عمیق برخی از جوانب فلسفه و جهان‌شناسی را در ایران، از دوران باستانی گرفته تا قرون اخیر، نشان دهد و عمق فرهنگ فلسفی ایران باستان و جهان‌شمولی و غنای فلسفه دوران اسلامی آن را که می‌توانست بسیاری از درون‌مایه‌ها و مضامین گذشته ایران باستان را در جهان‌بینی خود ادغام کند، خاطر نشان سازد.

کربن مقالات متعدّدی نیز در فرهنگ معنوی ایران به‌طور کلی نگاشته که در آن از تمامی تاریخ ایران سخن به میان آمده است، لیکن اکثر آثار وی به دوران اسلامی و آثار عربی و فارسی حکما و عرفای اسلامی اختصاص دارد. نوشته‌های او در زمینه معارف و فلسفه اسلامی ایران، آن‌چنان متنوع و گسترده است که ناگزیر باید آنها را به مقولات مختلف تقسیم کرد.

از لحاظ معنوی و درونی، کربن هماره کشش خاصی نسبت به تشیع که آن را "طریقت باطنی اسلام" می‌دانست، احساس می‌کرد، لذا در بسیاری از نوشته‌های خود، به بحث درباره امامت از دیدگاه شیعه دوازده امامی، رابطه بین ظاهر و باطن، تأویل، سهم امام غایب در هدایت خلق از دیدگاه تشیع و نیز تحلیل آثار دینی بزرگانی از تشیع، هم‌چون سید حیدر آملی، میرداماد، ملاصدرا و قاضی سعید قمی (۱۰۴۹-۱۱۰۷ ق) پرداخت.

موفقیت کربن در شناساندن ابن سینا (۳۷۰-۴۲۸ ق) به غرب به صورتی نوین و در عین حال اصیل، یکی از بزرگ‌ترین خدمات او به فلسفه اسلامی است، لیکن بدون شک، مهم‌ترین خدمت وی به فلسفه اسلامی و معارف ایران زمین، همانا احیای تفکر سهروردی و نمایان ساختن اهمیت او در تحولات فکری قرن‌های بعدی در ایران و سایر بلاد شرقی و نیز ضرورت شناخت او برای بشر معاصر است.

کربن با علاقه خاصی که به عرفان داشت و با درک بیشتر تاریخ تفکر اسلامی در قرون اخیر، نمی‌توانست نسبت به آثار عارف بی‌همتای اندلس، یعنی ابن عربی (۵۶۰-۶۳۸ ق) بی‌علاقه بماند. وی بیشتر به عرفان حوزه ابن عربی و بسطی که در زمینه‌های حکمت الهی، جهان‌شناسی، معرفت نفس و علوم خفیه، خصوصاً نزد حکمای ایرانی دارد، توجه داشت و آثاری در این مقوله نگاشت که از ارزنده‌ترین نوشته‌های غربیان در عرفان اسلامی است.

همان‌طور که حوزه‌های فلسفی و حکمی ابن سینا، سهروردی و ابن عربی پس از چهار قرن تحوّل فکری در ایران به تلفیق آنها در حکمت متعالیه ملاصدرای شیرازی منجر شد، تحقیقات کربن نیز او را مجذوب شخصیت عظیم و تا حدّ زیادی ناشناخته ملاصدرا ساخت، مخصوصاً با توجه به این که تماس‌های شخصی او با فلاسفه بزرگ ایران، وی را متوجه زنده بودن حوزه فکری ملاصدرا در ایران معاصر کرده بود. در دهه آخر عمر پربرکت کربن، در نتیجه مجاهدات او و برخی محققان دیگر، نام ملاصدرا - که

هنوز پژوهشگران در فلسفه اسلامی توجهی به او نداشتند - ناگهان طنین افکند. در وجود کربن، ترکیب نادری از یک فیلسوف و شرق شناس جمع شده بود که در زمینه اسلام شناسی، چنین تقارنی بسیار نادر بوده است و حتی می توان گفت کربن، اولین مستشرق اروپایی است که هم فیلسوف و هم اسلام شناس است، لذا گرچه سروکار او با متون قدیمی و میراث فکری گذشتگان بود، به این معارف به عنوان سنتی زنده می نگریست و بر ماهیت زنده فلسفه اسلامی اصرار می ورزید. وی از دید فیلسوفی که کاملاً از فقر فکری و معنوی دوران جدید آگاه و در جستجوی چاره ای برای رهایی بخشیدن بشری است که زندانی جهل دانش نمای خویش است، حکمت معنوی اسلامی را بررسی می کرد. در نتیجه، نفوذ او در غرب، محدود به محافل شرق شناسی نیست.

شاید تأثیر کربن در ایران، بیش از هر چیز در این بود که او به عنوان یک دانشمند فرانسوی از فلسفه اسلامی ایران دفاع می کرد و در مقابل عظمت حکمای ایران، فلسفه غربی را از دکارت (۱۵۹۶ - ۱۶۵۰ ق) تا به امروز، دچار بازی با مفاهیم ذهنی می دانست. کربن با پشتکار و نیرویی تمام نشدنی بر موانع فایق آمد و توانست به رغم مخالفت های گوناگون، اهمیت سنت فکری ایران را برای بسیاری از ایرانیانی که به این میراث معنوی بی اعتنا بودند، به اثبات رساند. از این رو تلاش های خستگی ناپذیر کربن در راستای تجدید حیات سنت فلسفی اسلام و بازیابی غنای زاید الوصف حیات فکری و حکمت معنوی در ایران را بیش و پیش از هر کس، ایرانیان طالب حکمت حقیقی و علاقمند به خودیابی و مشتاق بازگشت به اصل خویش، باید به خوبی شناخته و به شایستگی ارج نهند.^۱

کتاب مقالات هانری کربن (شامل مجموعه ای از مقالات به زبان فارسی) به منظور تحقق این مهم بنا به پیشنهاد استاد عالی قدر، جناب آقای دکتر شهرام پازوکی - در ایامی

۱. به منظور نگارش و تنظیم مقدمه حاضر، از مرجع زیر، بهره فراوان بردم: پادی از هانری کربن (مجموعه ای از مقالات درباره هانری کربن به انضمام دو گفتگو با وی)، گردآوری و تدوین: شهرام پازوکی، تهران، مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران، چاپ اول، ۱۳۸۲، صص ۵۶ - ۱۱.

که افتخار همکاری با ایشان را در یکصدمین سال تولد هانری کربن داشتم - و با نظارت، هدایت و مشورت ایشان گردآوری و تدوین شد.

آشنایی این جانب با آثار و افکار هانری کربن در پرتو دانش و بینش والای استاد گرانقدر با طرح و پیگیری موضوع "اتحاد ماهوی تشیع و تصوف" تکوّن و پس از برگزاری همایش مزبور و انتشار منشورات آن، در نگارش پایان‌نامه کارشناسی ارشد این جانب که با راهنمایی جناب استاد به انجام رسید، تداوم یافت و سرانجام با گردآوری و تدوین مقالات کتاب حاضر با نظارت ایشان - که در رفع نقایص و پیرایش و آرایش نهایی آن تأثیری بسزا داشت - به مرحله جدیدی وارد شد. از این جهت، این جانب، خود را سخت مدیون الطاف و مرهون مراحم آن جناب دانسته و از محضر ایشان صمیمانه و خاضعانه سپاسگزاری می‌نمایم.

هم‌چنین لازم است مراتب سپاس خود را از استاد ارجمند، جناب آقای دکتر غلامرضا اعوانی که در بازنگری در ترجمه برخی اصطلاحات فرانسه، کمک شایانی مبذول داشتند و نیز از جناب آقای دکتر بابک عالیخانی که در بازبینی بعضی از واژگان باستانی، حقیر را یاری نمودند، ابراز دارم.

در پایان از مادر فرزانه‌ام که همواره با جلوه رحمانی و رحیمی در صحنه زندگی‌ام ایفای نقش نموده و از همسر یگانه‌ام که صبورانه، دشواری‌های همراهی با این جانب را بر خود هموار ساخته است، حق شناسی می‌کنم. آغاز کتاب خدا، انجام سخن بهشتیان است، أن الحمد لله رب العالمین.

محمد امین شاهجویی